

TEFSİRDE İSRÂİLİYYÂT'IN ARAP KÜLTÜRÜYLE İLİŞKİSİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Enes BÜYÜK*

Özet

İsrâiliyyât, Kur'an ve sahih hadislerde bir dayanağı bulunmayan rivayetlerdir. Kavramın tanımında rivayetlerin kaynağı olarak daha çok Yahudilik ve Hıristiyanlık öne çıkarılmaktadır. Fakat tefsirlerdeki rivayetler dikkate alındığında tüm isrâiliyyât'ın kaynağının Ehl-i Kitab kültürü olmadığı gözükmemektedir. Çalışmada, Yahudi-Hıristiyan kültürünün haricinde, cahiliye Arap kültürünün isrâiliyyât ile ilişkisi incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: İsrâiliyyât, Yahudilik, Hıristiyanlık, tefsir, Arap kültürü.

A Study On Relationship The Between Isra'iliyyat in Tafsir And Arap Culture

Abstract

Isra'iliyyat is narrations that has no reference in the Quran and authentic hadiths. In description of the notion, Judaism and Cristianity are put forward as the source of the narrations. But in considering the narrations in the commentaries arises that source of the Isra'iliyyat completely isn't limited with culture of people of the book. In the study, we will investigate relationship the between Isra'iliyyat in commentary and pre-Islamic age of jahiliya culture, excepting the influence of Jewish and Christian cultures.

Key Words: Isra'iliyyat, Judaism, Cristianity, commentary, Arap culture.

Giriş

İsrâiliyyât'ın, İslam'ın erken dönemlerinden itibaren kusurlarıyla birlikte Müslümanların bilgi kaynaklarından biri olduğu söylenebilir. Bu rivayetlerin tefsir, tarih, hadis ve tasavvuf literatürünü oluşturan kaynaklara birer malzeme teşkil ettiği görülmektedir. Erken dönemlerde, özellikle de Kur'an kıssalarında müphem bırakı-

* Araş. Gör., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı, enesby_55@outlook.com.

lan şahısları ve mekan isimlerini belirtmek, olayları detaylandırmak; ayrıca diğer kültürlerin ürettiği hikmetli bilgilere sahip olmak amacıyla Müslüman müelliflerin İsrâîlî kaynaklara yönelmeyi genelde bir sorun olarak görmedikleri söylenebilir.¹ Burada söz konusu kaynakların nelerden oluştuğu meselesi ön plana çıkmaktadır. İsrâîliyyât konusuyla ilgi yapılan çalışmalarda bu kaynakların genelde Yahudi ve Hıristiyanlar olduğu ileri sürülmektedir. Bu yaklaşımın daha çok, Kur'an'da İsrâîloğulları ve peygamberleriyle ilgili anlatılan kıssalar etrafında nakledilen isrâîliyyât haberleri dikkate alındığında doğru olduğu ifade edilebilir. Fakat tefsir literatüründe nakledilen isrâîliyyât haberlerinin tamamının Ehl-i Kitab kaynaklı olmadığını düşündüren birtakım malumat bulunduğu gibi, Kur'an'da kıssaları anlatılan bazı topluluk ve kişilerin de Yahudi veya Hıristiyanlıkla ilişkili olmadığı, diğer bir ifadeyle gayr-ı isrâîlî veya Arabî oldukları söylenebilir.

Çeşitli yollarla nakledilerek tefsirlere malzeme teşkil eden bir kısım isrâîliyyât'ın özellikle de Yahudi ve Hıristiyan kaynaklardan beslendiği olgusu bir yana, bu makalede biz mezkûr kaynakların haricinde, Arapların İslam öncesi veya İslamî dönemde ilgili kıssalara yönelik bilgilerinin tefsirlerdeki isrâîliyyât ile ilişkisini inceleyeceğiz. Dolayısıyla makalede bu ilişki üzerine yoğunlaşıp bir sonuca varılmaya çalışılacaktır.

92 | db

1. İsrâîliyyât'ın Tanımı

İsrâîliyyât konusunda araştırma yapan modern dönem Müslüman araştırmacılardan bazıları isrâîliyyât'ı şöyle tanımlamaktadır: “*Tefsirde Yahudi ve Hıristiyan kültürünün etkisi.*”² Ayrıca müfessirler ve muhaddisler nezdinde bu kavramın şu ıstılahî anlamda kullanıldığı ifade edilmektedir: “*İsrâîliyyât kelimesi: Tefsir ve hadise karışan, aslı Yahudi, Hıristiyan veya başka bir kaynağa dayanan efsanelerdir.*”³

Abdullah Aydemir (ö. 1991)'in tanımlamasının ise daha geniş kapsamlı olduğu görülmektedir: “*İslam'a ve özellikle tefsire girmiş*

¹ Mustafa Öztürk, *Tefsirin Hâlleri*, Ankara Okulu, Ankara 2013, ss. 186, 188, 191-192.

² Muhammed Hüseyin ez-Zehabî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirîn*, Mektebetü Vehb, Kahire 2000, c. I, s. 121; Remzi Na'nâ', *el-İsrâîliyyât ve eseruhâ fî kütübi't-tefsîr*, Daru'l-kalem, Daru'z-zıya, Dimaşk 1490/1980, s. 73; Muhammed b. Muhammed Ebû Şehbe, *el-İsrâîliyyât ve'l mevdûât fî kütübi't-tefsîr*, Mektebetü's-sünne, Kahire [ts], ss. 13-14.

³ Zehebî, *İsrâîliyyât*, 13; Na'nâ', *İsrâîliyyât*, s. 73.

olan Yahudi, Hıristiyan ve diğer dinlere ait kültür kalıntılarıyla, dinin gerek lehine gerekse de aleyhine uydurulup Hz. Peygambere, sahabeye ve müteakip nesillere izafe edilen her türlü haber isrâiliyyât kelimesinin manası içine girer.”⁴ İsmail Albayrak'ın tanımlaması da modern dönemdeki geniş kapsamlı tanımlardan biridir: “İsrâiliyyât bazı hadis ve tefsir rivayetlerinin içerdiği Yahudi Hıristiyan, eski Fars ve Yakın Doğu kültür havzalarına ait efsanevi ve dinî literatürün adıdır.”⁵ Görüldüğü üzere tanımlarda daha çok Yahudilik ve Hıristiyanlık dinine vurgu yapılırken, Aydemir ve Albayrak'ın tanımları yelpazeyi, mezkûr iki kaynağın yanında genel anlamda Ortadoğu'daki kültür havzasında yaşayan diğer kültürleri de ihtiva edecek şekilde genişletmektedir.⁶ Bu tanımlarda isrâiliyyât'ın İslam öncesi Arap kültürüyle ilişkisine değinilmemektedir. Ayrıca tanımlar isrâiliyyât kaynaklarını Ehl-i Kitab'ın haricinde Ortadoğu'daki diğer dini ve folklorik kültürleri kapsayacak şekilde genişletseler bile, tanımlarda genel olarak tüm bu rivayetlerin İslamî kaynaklara sonradan girdiği anlayışı ön plana çıkarmaktadır. Bazı isrâiliyyât'ın dış kaynaklı olarak sonradan İslam'a girdiği yaklaşımı bizce tartışmaya açıktır. Nitekim kaynaklardaki isrâiliyyât anlatımlarının bir kısmı bunların ilk Müslümanlar tarafından bilindiğini akla getirmektedir. Bu durum da, bize göre, birtakım isrâiliyyât ile Arapların bizzat kendi katkıları ve atalarından tevarüs ettikleri bilgilerle şekillenen toplumsal ve kültürel hafızaları arasında bir ilişkinin bulunup bulunmadığının araştırılmasını gerekli kılmaktadır. Bu husus çalışmanın ilerleyen bölümlerinde ele alınacaktır.

Ayrıca, İslam'ın erken dönemlerinde Müslümanların isrâiliyyât türü rivayetler karşısındaki konumları, bu tür rivayetlerin onlar nezdindeki durumu ve etkisi, onların kültürlerini oluşturan dünya görüşleri, tarih algıları, kozmolojiye yönelik tasavvurları dikkate alınarak bir durum tespitine yönelik isrâiliyyât şöyle de tanımlanmaktadır: “İsrâiliyyât kadim Sami kültürüne ait olan ve Orta Çağ Arap aklına uyarlanarak Kur'an tefsirinde kullanılan bir bilgi türü-

⁴ Abdullah Aydemir, *Tefsirde İsrâiliyyât*, Beyan Yayınları, İstanbul [ts], s. 29.

⁵ İsmail Albayrak, “Metinsel Diyalog: İslamiyat”, *İslamiyat*, c. V, sayı 3, (2002), s. 110.

⁶ Bununla birlikte isrâiliyyât kelimesi daha çok Yahudi kaynaklı bilgiler için kullanılırken Hıristiyan kaynaklı bilgiler için ise özel olarak “mesihîyyât” veya “nasrâniyyât” kelimeleri de kullanılmıştır. (Ahmet Emin, *Fecru'l-islam*, Mektebetü'l-İskenderiyye, 1347/1928, c. I, s. 246.) Ancak tanımın Mecûsîlik ve Sabîlik gibi diğer din ve kültürlerden gelen rivayetleri de içine alacak şekilde genişletilmesi ve tüm bunlar için isrâiliyyât gibi tek bir kelimenin kullanılması daha uygun görünmektedir. İbrahim Hatipoğlu, “İsrâiliyyât”, *DİA*, İstanbul 2001, c. XXIII, c. 195.

dür.” İsrâiliyyât bilgisi ortaçağdaki mitik Arap aklının Tanrı’yı, tarihi, dünyayı, eşyayı algılama tarzını gösteren bir ayna mesabesindedir.⁷

Batılı araştırmacıların ise isrâiliyyât’ı çeşitli şekillerde tanımladıkları görülmektedir. Fakat her halükarda tanımlarda isrâiliyyât’ın, Yahudi ve Hristiyan kaynaklı bilgi veya rivayetler olduğu vurgulanmaktadır. Bazılarına göre; isrâiliyyât, Kitab-ı Mukaddes şahsiyetleri hakkında uydurulmuş hikâyeler olup önemli tefsirlere bile girebilmiş birtakım efsanelerdir. Bazıları kavramı sadece Yahudiliğin efsaneleriyle sınırlandırmayıp Zerdüştlük ve Yakın Doğu halklarına dayanan unsurları da içerdiğine dikkat çekmektedir. Daha genel olarak tefsirlerde bulunan tüm yabancı unsurlar isrâiliyyât olarak tanımlanmaktadır.⁸ Bu yaklaşımların içerisinde, isrâiliyyât’ın önceki dinlerin kaynaklarına yönelik bilgiler olmaktan ziyade, geçmiş milletlerin folklorik anlatımları olduğunun vurgulandığı da görülmektedir. Buradan hareketle oryantalistlere göre; İslam da bu yozlaşmadan etkilenmiş ve tahrif edilmiştir.⁹ Bu tanımlar ve yaklaşımlarda görüldüğü gibi geçmişte yaşamış toplum ve dinlerin folklorik ve efsanevi anlatımları ön plana çıkarılmaktadır. Fakat isrâiliyyât’a yönelik bu tanımlamaları sadece geçmişle sınırlandırılmayan ve geleceğe dair birtakım anlatım ve kehanetleri de bu kavram içinde değerlendirenler mevcuttur. Buna göre; yukarıdaki tanımlamalara ek olarak isrâiliyyât, son peygamberin çıkışıyla ilgili kehanetleri, Hz. İsa’nın dönüşü, Müslüman halifeler, isyanlar, hanedanların çöküşü, mehdi ve kıyamet alametleriyle ilgili anlatımları da ihtiva eden bir kavramdır.¹⁰ Bu haliyle isrâiliyyât’ın muhtevası, sadece geçmiş ümmetlerden nakledilen bilgileri değil, gelecekte vuku bulacak olaylar ve gayb kapsamına giren fiten-melâhim türü rivayetleri de ihtiva etmektedir.¹¹

⁷ Öztürk, *Tefsirin Hâlleri*, s. 231.

⁸ Oryantalistlerin bazı tanımlarına dair bkz. Mesut Kaya, *Çağdaş Tefsirlerde İsrâiliyyât’a Yaklaşım ve Kitab-ı Mukaddes Bilgilerinin Kullanımı*, (Basılmamış Doktora Tezi), Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2013, s. 64.

⁹ Hatiboğlu, “İsrâiliyyât”, c. XXIII, s. 196.

¹⁰ M.J. Kister, “İsrâiloğullarından Nakilde Bulunma Meselesi”, çev.: Cemal Ağırman, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. V, sayı 1, s. 132; Van Vloten, *es-Siyâsetü'l-Arabiyye ve's-Şîa ve'l-İsrâiliyyât fî ahdi Benî Ümeyye*, çev.: Hasan İbrahim Hasan, Muhammed Zeki İbrahim, Mektebetü'n-nahdati'l-Mısır, Mısır 1993, ss. 108-137.

¹¹ Özcan Hıdır, *Yahudi Kültürü ve Hadisler*, İnsan Yayınları, İstanbul 2006, s. 31.

İsrâiliyyât kavramına gelecekle ilgili bazı rivayetleri de ekleyerek kavramın sınırlarını genişletme bazı Müslüman araştırmacılarda da görülmektedir. Mesela Abdullah Aydemir isrâiliyyât ile ilgili çalışmasında, Emevîlerin saltanat müddetiyle ve Hz. Hüseyin'in şehadetine gökyüzünün ağlamasıyla ilgili gelen rivayetleri isrâiliyyât başlığı altında değerlendirmektedir.¹² Ahmet Yaşar Ocak ise, isrâiliyyât'ın anlamının dar olması hasebiyle onun yerine "İslam Mitolojisi" kavramını tercih ederek, bu kavramın geçmiş milletlere ve dinlere dair anlatımların yanı sıra, Hz. Ali hakkında gerek Şia ve diğer kollarında gerekse de Sünnî camiada oluşturulan tüm rivayet ve anlatımları ihtiva ettiğini düşünmektedir.¹³

2. İsrâiliyyât'ın Kaynakları

Tefsir kitaplarındaki isrâiliyyât'ın kaynakları olarak bir yaklaşıma göre; Yahudilik, Hıristiyanlık ve diğer kültürler ile Yahudilerin hem kendi uydurdukları hem de diğer milletlerden devşirdikleri mitoloji ve efsaneler gösterilmektedir.¹⁴ Son dönemde ise yapılan bazı çalışmalarda, isrâiliyyât kaynaklarının üç kısımda kategorize edildiği görülmektedir. Birinci kısımda Yahudi ve Hıristiyanların kabul ettikleri kanonik kitaplar ve bunların şerhleri yer almaktadır. İkinci kısımda ise; Hanok Kitab'ı, Jubileler Kitab'ı, Daniel'in Kitab'ı, Enoh'un Apokalips'i, Musâ'nın Varsayımları, II. Edras, Baruh'un Apokalips'i, Peygamberî Kehanetler, On İki Patriğin Vasiyeti, Âdem ve Havva'nın Hayatı gibi apokrif veya apokalips edebiyata ait kitaplar¹⁵ yer almaktadır. Üçüncü bir kaynak olarak da; Mezopotamya ve

¹² Aydemir, *Tefsirde İsrâiliyyât*, ss. 379-382.

¹³ Ahmet Yaşar Ocak, "İslam'ın Temel İnançları Etrafında Oluşan "Mitolojik" Kültür: "İslam Mitolojisi" Yahut İslam İlahiyatının İhmal Edilmiş Önemli Bir Sorunsalı", *Milel ve Nihal*, c. VI, sayı 1, (2009), ss. 138, 142. İsrâiliyyât kavramının ihtiva ettiği haberler, "İsrâiliyyât" kavramından başka "*İslam Mitolojisi*" ve "*İslam Folklorü*" gibi kavramlarla da ifade edilmektedir. (Bkz. Ocak, "İslam'ın Temel İnançları Etrafında Oluşan "Mitolojik" Kültür: "İslam Mitolojisi" Yahut İslam İlahiyatının İhmal Edilmiş Önemli Bir Sorunsalı", s. 140; Mustafa İslamoğlu, *Yahudileşme Temayülü*, Düşün Yayıncılık, İstanbul 2012, s. 154. "İslam Mitolojisi" kavramının kullanıldığı bir çalışma için bkz. Zeki Tez, *Mitolojinin Kültürel Tarihi: Doğu ve İslam Mitolojisi*, Doruk Yayınları, İstanbul 2008.

¹⁴ Ebû Şehbe, *İsrâiliyyât*, s. 13; Zehebî, *İsrâiliyyât*, ss. 13-14; Na'nâ, *İsrâiliyyât*, ss. 71, 73.

¹⁵ James H. Charlesworth, "Eski Ahit'in Apokrif Kitapları", çev.: Muhammed Tarakçı, *UÜİFD*, c. XII, sayı 2, 2003, ss. 385-311. Bu metinlerin, İslamî literatürdeki isrâiliyyât rivayetlerine kaynaklık etmesiyle ilgili olarak bazı değerlendirmeler için bkz. Hıdır, *Yahudi Kültürü ve Hadisler*, ss. 72-85; Ali Kuzudişli, *Yahudi Kültürünün Hadislere Etkisi*, (Basılmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2004, ss. 185-197.

Ortadoğu havzasında yaşayan kadim milletlere ait mitolojiler gösterilmektedir.¹⁶

Bu yaklaşımlarda, Yahudi ve Hıristiyanların kanonik ve apokrif metinlerinin yanı sıra Ortadoğu'daki diğer din ve kültürler referans olarak ön plana çıkmaktadır. Fakat tefsirlerde kıssalara ilişkin nakledilen isrâiliyyât haberlerine ve bazı tarihi bilgilere bakıldığında, bunlar, ilgili haberlerin kaynağının sadece Yahudi, Hıristiyan ve diğer kültürler olmadığını Arapların uzun bir tarihi süreçte atalarından nesilden nesile tevarüs ettikleri kendi kültürel birikimleri de olabileceğini düşündürmektedir. İslam öncesi Arap kültürünün şekillenmesinde, bölgeye tam olarak ne zaman ve ne şekilde geldikleri tartışmalı olan Ehl-i Kitab'ın yanı sıra, özellikle Hicaz bölgesinin en eski sakinleri olan İrem, Âd, Semûd ve Sebe' Kavmi, Ashâbu'r-Ress gibi topluluklara dair hem tarihi malumatın hem de onlar hakkındaki çeşitli mitolojik anlatımların etkisi olduğunu söylemek mümkündür. İrem, Âd, Semûd ve Sebe' gibi kabilelerin Arapların ataları oldukları düşünüldüğünde, onlar hakkındaki bilgi ve anlatımların nakledilmesinde ve oluşmasında Arapların bizzat kendilerinin etken olduğu söylenebilir. Bu durumun da, şekillenmesine katkıda bulunduğu kültürel yapı genel olarak *Arapların kültürel/toplumsal hafızaları* kavramıyla ifade edilebilir.¹⁷

¹⁶ Bkz. Kaya, *Çağdaş Tefsirlerde İsrâiliyyat'a Yaklaşım*, ss. 109-125; Albayrak, "Metinsel Diyalog: İslamiyat", s. 111.

¹⁷ Mahut topluluklarla ilgili tefsirlere yansıyan detaylı anlatımların İslam öncesi Araplar tarafından bilinirliğini ileri sürmek, akla bizzat Kur'an kıssalarının da kökeninin Arap kültürü olup olmadığı sorusunu getirebilir. Kur'an kıssalarının kökenine yönelik iddia ve tartışmalar bu makalenin konusu olmayıp bir bahsi değerdir. Fakat kısaca şunlar ifade edilebilir: Kur'an'daki birçok kıssa Araplar tarafından İslam öncesi dönemde biliniyordu. Hatta bu sebeple, öncelikli olarak ilk muhataplar Arap oldukları için çevrelerinde tarihi süreçte gerçekleşen ve onların bildikleri olaylardan örnekler getirildiği düşünülebilir. Bu yaklaşımın izlerini İzzet Derveze (ö. 1984), Muhammed Âbid el-Câbirî, Süleyman Ateş gibi müfessir ve araştırmacılar da görmek mümkündür. (Bkz. İzzet Derveze, *Kur'an'ı Anlamada Usûl*, çev.: Vahdettin İnce, Ekin yayınları, İstanbul 2012, ss. 135-150; Muhammed Âbid el-Câbirî, *Kur'an'a Giriş*, çev.: Muhammed Çoşkun, Mana Yayınları, İstanbul 2011, s. 296; Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 1989, c. III, ss. 363-364, 370-371; c. V, s. 388.) Yanı sıra, bazı kıssaların biliniyor olması Rasûlullah'ın kıssaları buralardan öğrendiği gibi bir iddia ileri sürmeyi gerekli kılmaz. Nitekim Kur'an'da bazı ayetlerde net bir şekilde Hz. Peygamber'in bazı kıssaları hiç bilmediği veya bir başka anlayışla Kur'an'ın anlattığı veçhiyle bilmediği ifade edilmiştir. (Bkz. Hûd 11/49; Yusuf 12/3, 102; Âl-i İmran 3/44; Kasas 28/44-46) Kıssaların kökenine yönelik bazı oryantalistik iddialar, genelde Kur'an'da, İsrâiloğulları'na gönderilen peygamberlerle ilgili anlatılan kıssalarla ilişkilidir. Fakat Kur'an kıssaları ve Torah kıssaları arasındaki, temel vurgu, anlatım biçimi, yapı ve muhteva açısından keskin farklılıkların bu tür iddiaları

Tespit edebildiğimiz kadarıyla tefsirdeki isrâiliyyât haberlerinin sadece mezkûr kaynaklarda bulunmadığını, dolayısıyla da oralar-
dan İslam'a intikal etmediğini; diğer bir deyişle bir kısım
isrâiliyyât'ın zaten Arapların toplumsal hafızalarında var olduklarını
ilk söyleyen kişi İzzet Derveze (ö.1984)'dir. O, bu hususta şunları
ifade etmektedir:

Sahabe ve tâbiünden gelen rivayetlerin bir kısmı kıssalar, olaylar
ve şahıslarla ilgili olarak abartılı, ilginç, aklî ve mantukî olmaktan
uzak olarak nakledilen haberlere benzemektedir. Diğer bir kısmı
ise merfû hadis formunda nakledilip sahih hadis kitaplarında
dahi yer almamaktadır... Bu açıklamaların bir kısmı Tevrat ve si-
firlerinde geçmez; çünkü Hûd ve Ahkâf'taki Âd kavmi, Tübba',
Salih ve Hicr'deki Semûd kavmi, Medyen'deki Şuayb ve kavmi,
Eyke Ashabi, Ehlü'r-Ress, Lokman, Zülkarneyn, Ashab-ı Kehf ve
diğerleri ya Arabî ya da gayr-ı isrâilî bir kültüre aittir. Yanı sıra
İbrahim kıssasını açıklamak için ortaya koyulan beyanat da sifir-
lerde anlatılmaz... Biz bu tür ilginç beyanatın, bir kısmı ister sa-
habeden ve Ehl-i Kitap kökenli olmayan tâbiünden isterse de Ehl-
i Kitap asıllı Müslümanlardan nakledilenler olsun, sorulara ce-
vap verenler ya da kıssaları ve meseleleri izah edenler tarafından
uydurulduğuna inanmıyoruz. Çünkü bu, onların tamamının yal-
ancı ve iftiracı olmasını gerektirir ki bundan onları tenzih ede-
riz. Bizce, onlarla ilgili nakledilen detaylı açıklamalar, Arapların
çevrelerinde tedavüldeydi, yüksek ihtimalle de bize kadar ulaş-
mayan kitaplar ve sayfalarda yazılı olan rivayetlerdir.¹⁸

geçersiz kıldığı söylenebilir. Nitekim Kur'an kıssalarında tarihsel bilgilerin ön plana
çıkartılmaması, bu doğrultuda olayların zaman, mekan, kahramanlar ve detaylar gibi
özelliklerine girilmemesi, kıssalara Kur'an'ın bütününe hakim olan "Tevhid merkezli-
liğin" ana tema olarak hakim olması, çelişkilere, tutarsızlıklara yer verilmemesi ve
kıssaların olaylardan ziyade mesajları vurgulamayı hedeflemesi Kur'an kıssalarını To-
rah kıssalarından ayıran temel karakteristik özellikler arasındadır. (Detaylı bilgi için
bkz. Şinasi Gündüz, "Kur'an Kıssalarının Kaynağı Eski Ahit Mi? Yapı Muhteva ve
Kaynak Açısından Torah Kıssaları", *OMÜİFD*, sayı 10, Samsun 1998, ss. 49-88) Bizim
buradaki maksadımız, tefsirlerde bazı kıssalarla ilgili detaylı ve isrâiliyyât kapsamına
giren anlatımların kaynağı ile İslam öncesi dönemde Arapların bunlara dair sahip ol-
dukları malumat arasında, kaynaklardaki bilgiler dikkate alınarak ilişkiyi ortaya
koymaya çalışmaktır.

¹⁸ Bkz. Muhammed İzzet Derveze, "Havle'l-isrâiliyyât fi kütübî't-tefsîr", *Mecelletü'l-
va'yi'l-İslâmî*, sayı 19, (Kuveyt: Receb 1386), ss. 41-42. İzzet Derveze'nin burada ifa-
de ettiği muhtemel kitapların varlığına dair kaynaklarda bazı rivayetler yer almakta-
dır. Mesela, cahiliye döneminde Abdülhakem b. Amr el-Cumâhin adında bir şahsın
evinde, içinde çeşitli kıssaların yazılı olduğu bir kitaptan ve oradan insanlara akşam
sohbetlerinde hikayeler okunduğundan bahsedilmektedir. (Bkz. Ebu'l-Ferec el-
İsfehânî, *Kitâbu'l-eğânî*, Daru'l-kütübî'l-Mısri, Kahire 1369/1950, c. IV, s. 253.) Cahili-
ye Araplarının ellerinde başka kitapların olduğunu ihdas eden bilgiler de vardır.
Mesela cahiliye Araplarına kıssa anlatmakla meşhur olan Nadr b. Hâris'in İran'a yap-
tığı seferler vasıtasıyla oralardan öğrendiği kıssaları Mekke halkına anlattığına dair

Derveze, daha açık bir şekilde, örneğin Hz. İbrahim'le ilgili anlatımların kuşaktan kuşağa nakledilerek Araplar arasında yaygın olarak bilindiğini ve bu kıssalarla ilgili anlatımların Yahudilerden alıntılanmasına gerek olmadığını ifade etmektedir. Yine ona göre; Tevrat ve İncillerde yer almayan ve kıssalarda yer alan peygamberlerin büyük bir kısmı Arap kökenli olup Arap bölgesinde ve Arap asıllı toplumların başına geçmişlerdir. Dolayısıyla bunlarla ilgili bilgilerin Araplar arasında dilden dile aktarıldıklarına şüphe duyulmamalıdır.¹⁹ Nitekim bazı ayetlerde de buna güçlü kanıtlar vardır.²⁰ Bir başka araştırmacı Câbirî ise benzer yaklaşımla; Nuh kıssasının ve İsrâiloğulları'na gönderilmiş peygamberlerin kıssalarının Arapların kültürel ve düşünsel ufukları içerisinde yer aldığını, hatta Tevrat'ta yer almayan Âd, Semûd ve diğer topluluklarla ilgili kıssaların da bu ufuk içerisinde bulunduğunu belirtmektedir. Yanı sıra o; Kur'an'ın önce, Bâide Arapları (Âd, Semûd, Tasm, Cüdeys vd.) denilen kavimlerin peygamberlerinin kıssalarını anlatarak başladığını, Hz. Peygamber'in ilk muhatapları olan Arapların bu kavimlerin yaşadıkları olayları ve başlarına gelen şeyleri bildiklerini, onların kalıntılarını görüp hikâyelerini dinleyerek büyüdüklerini, bu tür ilk anlatımların Hz. Peygamber'in ilk muhatabı Arapların adeta geleneklerinin bir parçası olduğunu ifade etmektedir.²¹

98 | db

Bazı kaynaklarda, Kur'an-ı Kerim'deki kıssalarda yer alan kavimlerin ve peygamberlerin bazılarının Arap olduğu, ya da Arapların onlar hakkında malumat sahibi olduğunu gösteren bilgiler mevcuttur. Erken dönem bazı müfessirler, özellikle Âd- Semûd kavimleri ve Hz. İbrahim ile ilgili anlatımların cahiliye döneminde bilindiğini ifade etmektedir. Taberî (ö.310/923)'nin ifadelerine göre; Âd, Semûd, Hz. Hûd ve Hz. Sâlih'in şöhreti cahiliye ve İslamî dönemde, Hz. İbrahim ve kavminin şöhreti gibi biliniyordu. Ayrıca Onların bu

rivayetler mevcut olup (Bkz. Ebû Muhammed Abdülmelik b. Hişam b. Eyyûb el-Himyârî, *es-Sîretü'n-nebevi*, tahk: Taha Abdurraûf Sa'd, Daru'l-Cil, Beyrut 1411, c. I, s. 377.) onun İran'dan getirdiği bazı kitapları Arapçaya tercüme ettiği bilinmektedir. Cevâd Ali, bu tercümelerin, "*Kitâbu Siyeri'l-Acem*", "*Kitâbu Hüdayi Nâme*", "*Kitâbu Siyeri'l-Mülûk*" ve "*Kitâbu Siyeri Mulûki'l-Acem*" gibi bazılarının isimlerini vermektedir. Bunlar ve diğer bazı kitaplar için bkz. Cevâd Ali, *Mufasssal*, c. I, ss. 78-79.

¹⁹ Derveze, *Kur'an'ı Anlamada Usûl*, s. 142.

²⁰ Hac 22/45-46; Kasas 28/58; Ankebut 29/36-38; Saffat 37/137-138; Ahkâf 46/27.

²¹ Bkz. Câbirî, *Kur'an'a Giriş*, ss. 182-183, 296, 485.

kavimleri bildiklerine dair Taberî, cahiliye şiirinde bir hayli malumatın bulunduğunu da belirtmektedir.²²

Cahiliye şairlerinden olan Lebîd b. Rebîa el-Âmirî (ö. 40 veya 41/660 veya 661)'nin divanında yer alan bazı beyitlerde İrem, Âd ve Semûd kavimlerine göndermeler bulunmaktadır. Şu iki beyit örnek olarak sunulabilir:

ولقد بليت ارم و عاد كيده
ولقد بليت بعد ذاك ثمود

خلوا ثيابهم على عوراتهم
فهم بأفنية البيوت همود
İrem ve Âd onun imtihanından geçtiler
Semûd da bu imtihandan geçti

Elbiselerini avretlerine çektiler
Onlar evlerinin önünde ölü olarak yatarlar.²³

db | 99

Bazı hadislerde²⁴ Hz. Hûd, Hz. Şuayb ve Hz. Salih'in birer Arap peygamber olduklarının belirtilmesi, onların kavimlerine dair bazı bilgilerin aktarılması, Arab-ı Âribe oldukları ifade edilen²⁵ hem Âd hem de Semûd kavmi hakkında Arapların malumat sahibi olduklarını göstermesi bakımından önemlidir. Cevâd Ali (ö.1987)'ye göre; sözgelimi Âd kavmi hakkında Araplar onların en eski millet olduğunu düşünür, onlar hakkında bazı hususlarda darb-ı mesellerde bulunur hatta birtakım efsaneler uydururlardı.²⁶ Bununla birlikte Cevâd Ali, Âd ve onun soyundan gelenlere dair anlatılanların bir kısmının, cahiliye döneminde kıssacıların hafızlarında kalanlar

²² Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târîhu'r-rusul ve'l-mulûk*, tahk: Muhammed Ebu'l-Fadl, Daru'l-Meârif, Mısır [ts], c. I, s. 232.

²³ İhsan Abbas, *Şerhu divâni Lebîd b. Rebîa el-Âmirî*, et-Turâsu'l-Arabî, Kuveyt 1962, ss. 34, 57, 108, 209, 265, 338.

²⁴ Emîr Alâuddîn Ali b. Balbân el-Fârisî, *Sahîhu İbn Hibbân bi tertibi İbn Balbân*, Müessesetü'r-risâle, Beyrut 1414/1993, c. II, ss. 76-79, no: 361.

²⁵ Taberî, *Târîhu'r-rusul ve'l-mulûk*, c. I, s. 216. Ayrıca bkz. Sargon Erdem, "Amâlika", *DİA*, İstanbul 1988, c. I, s. 557; Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, tahk.: Es-Seyyid b. Abdülmaksûd b. Abdürrahim, Daru'l-kütübî'l-ilmî, Beyrut [ts], c. V, s. 344; c. VI, s. 76.

²⁶ Cevâd Ali, *el-Mufassal fî tarihi'l-Arab kable'l-İslam*, 1413/1993, c. I, s. 308; ayrıca Âd kavmine gönderilen Hûd (as) ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Cevad Ali, *Mufassal*, c. I, ss. 310-314.

olup, bunların hikâyelere, kıssalara ve efsanelere konu olduğunu; diğer bir kısmının da İslamiyet sonrası özellikle Hz. Muaviye (ö.60/680) döneminde kıssacılar tarafından uydurulduğu ifade etmektedir.²⁷

Bu bilgilerden hareketle Âd, Semûd ve onların peygamberleriyle ilgili tefsir kaynaklarındaki isrâiliyyât kapsamına dâhil edilebilecek çeşitli rivayetleri, onların Arap olmaları ve Arapların onlar hakkında bilgi sahibi olmalarından dolayı, Ehl-i Kitab'a değil Arapların kültürel hafızalarına dayandırmak daha doğru gözükmektedir. Nitekim erken dönem bazı kaynakların Tevrat'ta, onlar hakkında herhangi bir bilginin bulunmadığına dair rivayetlere yer vermesi, bu durumu teyit eder gözükmektedir. Rivayete göre; Yahudiler, Âd, Semûd, Hûd ve Sâlih hakkında Tevrat'ta herhangi bir zikrin/bahsin olmadığını söylemektedirler.²⁸ Bu rivayet; Müslümanların mezkûr kavimlerle ilgili olarak Ehl-i Kitab'a başvurduklarını gösterse de, buradan onlarla ilgili Yahudilerin dini metinlerine dayalı olarak herhangi bir bilgiye sahip olmadıkları anlaşılabilir. Benzer bir yaklaşımın bazı çağdaş müfessirler arasında da benimsendiği görülmektedir. Sözelimi Süleyman Ateş, Hz. Salih'in devesiyle ilgili, isrâiliyyât kapsamına giren detaylı rivayetleri naklettikten sonra, Salih kıssasının İsrâiloğulları'nın kıssalarından olmadığını, tefsirlerde böylesine detaylı anlatımların yer almasının nedeni olarak Arapların bunları bildiklerini ifade etmektedir.²⁹

Dolayısıyla bu kavimlerle ilgili tefsir kaynaklarında yer alan bilgilerin ve isrâiliyyât türü anlatımların kaynağını sadece Ehl-i Kitab'a ve Ortadoğu'daki diğer dinlere irca etmek çok doğru gözükmemektedir. Arapların, kendi ataları ve onlara dair çeşitli anlatımları nesilden nesile aktardıkları, bu aktarımlara yer yer kendi anlatımlarını da ekleyerek kendi kültürel/toplumsal hafızalarını oluşturduklarını düşündüğümüzde, denilebilir ki, mezkûr kavimler hakkında tefsirlerdeki isrâiliyyât'ın kaynağı Araplar, kıssacılar ve tarihçilerdir. Ayrıca kaynaklardaki bilgiler dikkate alındığında, Arapların Lokman-ı Hakîm, Tübbâ' Kavmi, Belkîs, Sebe', Arim Seli ve İrem gibi Kur'an'da kendilerinden bahsedilen topluluklar veya kimseler hakkında da malumat sahibi oldukları söylenebilir.

²⁷ Cevâd Ali, *Mufasssal*, c. I, ss. 299-300, 320-321. Arapların bu kavimleri ve kıssalarını bildiklerine dair ayrıca bk. Muhammed İzzet Derveze, *Kur'an-ı Anlamada Usul*, çev.: Vahdettin İnce, Ekin Yayınları, İstanbul 2012, s. 135.

²⁸ Taberî, *Tarîhu'r-rusul ve'l-mulûk*, c I, s. 232.

²⁹ Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, c. III, ss. 363-364. Âraf 7/73'ün tefsiri.

Kur'an'ın 31. sûresinin ismi olan ve bu sûrenin 12 ile 19. ayetleri arasında öğütleri anlatılan Lokman'ın Araplar arasında bilindiği, onun hikmetlerinin ve mesellerinin onlar arasında anlatıldığı belirtilmektedir.³⁰ Hatta bazı rivayetlerde bu hikmetlerin “*Mecelletü Lokman*” denilen bir takım sahifelerde yazılı olup Süveyd b. Samit adında birinin ona sahip olduğundan bahsedilmekte,³¹ Vehb b. Münebbih (ö.114/732)'in de o sahifelerden yaklaşık yirmi bin bab okuduğu yer almaktadır.³² Hikmetlerinden dolayı kendisine “hakîm” sıfatı verilen Lokman'ın, nesebini, Âd kavmine kadar götürülenler olduğu gibi, Hz. İbrahim'in soyuna dayandıranlar da olmuş; yanı sıra onun Hz. Eyyüb'ün kız kardeşinin veya teyzesinin oğlu, Himyerli veya Benî İsrâil'de bir kadı olduğu da rivayet edilmektedir. Fakat Cevâd Ali onun, Âd kavminden olmasının daha isabetli olacağını söylemektedir.³³ Bu gibi bilgiler Hz. Lokman hakkında tefsirlerde nakledilen isrâiliyyât rivayetlerinin bir kısmının kaynağının Arapların kültürel hafızaları olduğunu düşündürmektedir. Burada şuna da dikkat edilmesi gerekir ki, tefsirlerde Lokman'la ilgili aktarılan rivayetlerin bir kısmı İsrailoğulları'yla ilgilidir. Örneğin; onun, Kûş b. Sâm b. Nûh'un çocuklarından olduğu, Hz. Dâvûd'un krallığının onuncu yılında doğduğu ve Hz. Yunus zamanına kadar yaşadığı³⁴ veya Hz. Dâvûd'un zamanına yetişip ondan ilim aldığına dair rivayetlere yer verilmektedir.³⁵ Buna göre tefsirlerde, Lokmanla ilgili rivayetlerin köken olarak bir kısmının, Arapların toplumsal ve kültürel hafızalarına, bir kısmının da Yahudilere dayandığı söylene-

³⁰ Cevâd Ali, *Mufasssal*, c. I, s.315.

³¹ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *el-Câmiu'l-beyân an tevîli ayi'l-Kur'an*, tahk.: Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, Daru hicr, Kahire 1422/2001, c. V, ss. 251-252; 651-652 Cevâd Ali, *Mufasssal*, c. I, s. 318; c. VIII, s. 316; Şevki Dayf, *Târîhu'l edebi'l-Arabiyyi'l-asri'l-câhili*, Dâru'l-ma'arife, [ts], s. 86.

³² Cevâd Ali, *Mufasssal*, c. I, s. 318.

³³ Cevâd Ali, *Mufasssal*, c. I, ss. 314-316. Ayrıca bkz. Ömer Faruk Harman, “Lokman”, *DİA*, Ankara 2003, c. XXVII, s. 205. Mâverdi'nin naklettiği rivayetlere göre ise, Habeşli bir köle ya da Sûdan'daki Nevbe kavminden olduğu belirtilmektedir. Mâverdi ayrıca onun mesleği, kimliği, fiziki özelliği ve hikmetleri hakkında da çeşitli rivayetler nakletmektedir. (Bkz. Mâverdi, *Nüket*, c. IV, ss. 31-32.) Lokman'ın şahsiyeti ve tarihsel kimliği hakkında farklı görüşler için bkz. Ahmet Emin, *Fecru'l-İslam*, Mektebetü'l-İskenderiyye, 1928/1347, ss. 76-77

³⁴ Mâverdi, *Nüket*, c. VI, s. 31-32.

³⁵ Çeşitli rivayetler için bkz. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, c. XVIII, s. 547; Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekir el-Kurtûbî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*; Müessesetü'r-risâle, Lübnan 1427/2006, c. XIV, ss. 468, 470; Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer b. Kesir, *el-Bidaye ve'n-nihaye*, thk: Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, Daru Hicr, 1418/1997, c. III, s. 6; Muhammed b. Ali b. Şevkânî, *Fethu'l-kadîr el-câmi' beyne fenniyyi'r-rivâye ve'd-dirâye min ilmi't-tefsîr*, Daru'l-marife, Beyrut 1428/2007, s. 1141.

bilir. Diğer bir deyişle Lokman ile ilgili isrâiliyyât rivayetlerinin kaynağının sadece Ehl-i Kitab olduğunu söylemek kanaatimizce doğru gözükmemektedir.

Kur'an kıssalarında kendisinden bahsedilen Tübba' Kavmi³⁶ hakkında nakledilen isrâiliyyât türü rivayetlerin menşeinin Arap kültürü olduğu söylenebilir. Çünkü Tübba' kavminin, Sebe' adı verilen ve Arapların Kahtân koluna mensup bir topluluk olduğu ifade edilmektedir.³⁷ Nitekim Sebe'nin de büyük kabileleri içine alan bir güney Arabistan kavmi olduğu söylenmekte ve bazı hadisçilerin, Hz. Peygamberden; Sebe'nin soyundan Kinde, Himyer, Ezr, Eş'ariyyîn, Mezhic, Enmâr, Amîle, Cüzâm, Lahm ve Gassân gibi Arap kabilelerinin türediğine dair rivayette buldukları zikredilmektedir.³⁸ Ayrıca; Tübba' Kavmi'yle ilgili bir kısım rivayetlerin de, kendilerinden isrâiliyyât nakledildiği bilinen Ka'bu'l-Ahbâr, Abdullah b. Selâm ve Vehb b. Münebbih gibi mühtedilerden geldiği görülmektedir.³⁹ Dolayısıyla Tübba' Kavmi'nin Arap olduğu, Arapların onlara dair hikâyeleri bildikleri ve rivayetlerin bir kısmının mühtedi Müslümanlara dayandığı dikkate alındığında, bu kavimle ilgili tefsirlerde aktarılan isrâiliyyât'ın kaynağının hem Müslümanlar hem de Ehl-i Kitab olduğu söylenilebilir.

102 | db

Kıssalarda geçen Sebe', Belkıs ve Arim Seli⁴⁰ ile ilgili tefsirlerde aktarılan hem tarihî haberlerin hem de İsrâiliyyât rivayetlerinin kaynağının sadece Ehl-i Kitab olmadığını söylemek mümkündür. Nitekim yukarıda ifade edilenler gibi, Sebe'lilerin de Yemenli bir Arap kavmi olduğu belirtilmektedir.⁴¹ Ayrıca Arap kabileleriyle tarihsel irtibatları olduğu bilinen Asur kralları III. Tiglath-Pileser ve II. Sargon'un yıllıklarında Belkıs'tan bahsedildiği ve tarih kitaplarında Habeş efsanesi Kebra Nagest (Kralların Zaferi)'te Belkıs ve Sebe' hakkında detaylı bilgilerin yer aldığı aktarılmaktadır.⁴² Arapların kuzey ve güneye ticari amaçlı yaptıkları seyahatler vasıtasıyla, hem

³⁶ Duhân 44/37; Kâf 50/14.

³⁷ Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer b. Kesir, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, tahk.: Mustafa es-Seyyid Muhammed, Müessesetü Kurtuba, Mektebetü evlâdi's-şeyh li't-türâs, [ts], c. XII, ss. 346-350.

³⁸ Ebu'l-Alâ el-Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, çev.: Muhammed Han Kayanî, Yusuf Karaca, Nazife Şişman, İsmail Bosnalı, Ali Ünal, Hamdi Aktaş, İnsan Yayınları, İstanbul 1996, c. IV, s. 521.

³⁹ Vehb'den gelen bir örnek ve Tübba'nın Yahudi hahamlarıyla ilişkisine dair rivayetler için bkz. İbn Kesir, *Tefsîr*, c. XII, s. 348.

⁴⁰ Neml 27/15-44; Sebe' 34/15-19.

⁴¹ İsmail Yiğit, "Sebe", *DİA*, İstanbul 2009, c. XXXVI, ss. 241-242.

⁴² Oryan Seyfi YüceTürk, "Belkıs", İstanbul 1992, c. V, s. 421.

bu kaynaklardan hem de bölge halkından Belkıs ve Arim Seline dair edindikleri bilgilerin ve efsânelerin onların da kültürlerinin bir parçası olduğunu söyleyebiliriz. Bundan dolayı bazı araştırmacılar, Kur'an'daki Hz. Süleyman ve Belkıs'la ilgili kıssaların Hz. Peygamber devrinde bilindiğini⁴³ ve müfessirlerin onların içeriğine işaret eden, sahabe, tâbîne yahut da siyer ve ahbar râvilerine dayandırılan birçok rivayetlere yer verdiklerini ifade etmektedir.⁴⁴ Burada bir örnek vermek gerekirse, Mâverdî, muhadramûn şairlerinden Nâbiğa el-Câ'dî (ö. 65/685[?])'nin⁴⁵ Sebe ve Arim Selinden bahseden bir şiiriyle istişhatta bulunmaktadır.⁴⁶ Ayrıca, Sebe'lilerin başına gelen Arim Seli felaketinden sonra onların helak olmaları da Araplar arasında yaygın bir darb-ı mesel olarak kullanılır olmuştur. Bundan dolayı bir topluluğun bitip tükenmesini ve helak olmasını “تفرق القوم /يايدي سبأ/Bir daha bir araya gelmeyecek şekilde dağıldılar”⁴⁷ şeklinde deyimleştirmişlerdir. Sebe ve onların başına gelen felaketin Araplar arasında yaygın olarak bilinen bir husus olduğunu teyit eden tarihi başka malumat da vardır. Mesela İbn Kesir (ö.774/1373), Arim Seli'nden sonra bölgeyi birçok kabilenin terk ettiğini ve farklı yörelere göç ettiklerini ifade etmektedir. Onun ifadelerine göre; Sebe halkının malları mahvolup, ülkeleri harap olunca, oradan göçüp başka yerlere taşınmak mecburiyetinde kaldılar. Sebe halkı alçak ve yüksek beldelere (gerek ova gerekse de dağlık bölgelere) dağıldılar. Bazı grupları da gelip Hicaz'a yerleşti. Huzaalı'lar bunlardan biri olup, bunların Mekke'nin üst taraflarına yerleştiği, Hicaz diyarına göç eden Sebeli'lerin bir kısmının da Medine-i Münevvere'ye yerleştiği belirtilmektedir.⁴⁸ Güneyden gelen göçmen Sebe'lilerin beraberlerinde, yaşadıkları sel tecrübesini veya folklorik anlatımları da getirdiklerini ifade etmek mümkündür. Buradan hareketle Sebe'liler hakkındaki malumatın erken dönemlerde Araplar arasında yayıldığı, bunların kendi kültürlerini beslediği, bilahare konuyla ilgili tefsirlere yansıyan isrâiliyyât'ın tümünün Ehl-i Kitab'a değil de en

⁴³ Hz. Peygamberin Süleyman-Belkıs rivayetine dair birkaç hadisi için bkz. İbn Kesir, *Bidaye*, c. II, ss. 330-331; Mâverdî, *Nüket*, c. IV, s. 230.

⁴⁴ İzzet Derveze, *et-Tefsiru'l-hadis*, çev.: Ahmet Çelen, Mehmet Çelen ve Ekrem Demir, Ekin Yayınları, İstanbul 1997, c. II, s. 266.

⁴⁵ Bkz. Zülfikar Tüccar, “Nâbiğa el-Câ'dî”, *DİA*, İstanbul 2006, c. XXXII, ss. 260-261.

⁴⁶ Mâverdî, *Nüket*, c. IV, s. 203.

⁴⁷ Bu deyim için bkz. M. Sait Şimşek ve Tacettin Uzun, *Arapça-Türkçe Deyimler-Kalıplar-Atasözleri Sözlüğü*, Beyan Yayınları, İstanbul 1991, s. 309. Mâverdî de bir şairden bu deyim ihtiva eden şiirle istişhatta bulunur. Bkz. Mâverdî, *Nüket*, c. IV, s. 446.

⁴⁸ İbn Kesir, *Bidaye*, c. III, s. 112.

azından bir kısmının Arapların uzun yıllar oluşan kültürel ve toplumsal birikimlerine dayandığı sonucuna varılabilir.

Burada zikredilmesi gereken ve Kur'an'da geçen önemli bir topluluk da İrem'dir.⁴⁹ İrem'in topluluk ya da bir kişinin adı olduğuna dair rivayetler vardır. İrem'in Sami ırkından ve Hz. Nuh'un torunu olduğu ifade edilmektedir. Tevrat'a göre, Aram Hz. Nuh'un üç oğlundan biri olan Sâ'm'ın beşinci oğludur. Aram'ın da; Ūs, Hul, Geter ve Maş adında dört oğlu vardır.⁵⁰ İrem'in tefsirlerdeki künyesi de: "Evlâdü Âd b. İrem b. Ūs b. Sâ'm b. Nûh" olarak verilmektedir.⁵¹ İbn Kesir, Katâde b. Diâme (ö.117/735) ve Süddî (ö.127/745)'den naklettiği; "Onlar ilk Âd'lılardır" şeklindeki bilgiyi, doğru, güzel ve kuvvetli olarak nitelemektedir.⁵² Dolayısıyla İrem'den kasıt ilk Âd kavmidir, denilebilir. Mevdûdî (ö.1979), Âd kavmine İrem denmesinin nedenini, onların Sami ırkından, Hz. Nûh'un oğlu Sâ'm ve onun da oğlu İrem'den gelmelerine dayandırmaktadır. İrem'in meşhur bir kolunun Kur'an da Semûd olarak zikredilmiş olduğunu, diğer bir kolunun da, Aramî (Arameans)'ler olduğunu ifade etmektedir.⁵³ Âd kavminin atası olan İrem halkı hakkında çeşitli anlatımların, hikâye, hurafe ve mitolojilerin Araplar arasında nesilden nesile anlatıla geldiği söylenebilir. Bu anlatımların da tefsirlerde yer aldığı görülmektedir. Mesela Şevkânî, bir grup müfessirin; İrem şehrinin altın ve gümüşten yapılmış olduğunu, saraylarının, avlularının, bahçelerinin hatta taşlarının mücevher, toprağının ise misk olduğunu naklettiklerini ifade etmektedir. Buna göre o; rivayetlerin sıhhat değerini bilmeyenlerin çoğaldığını ve onların bu tür farklı hurafeleri, zayıf kıssaları ve uydurma efsaneleri Allah'ın kitabına soktuklarını söylemektedir.⁵⁴ Dolayısıyla İrem hakkındaki isrâiliyyât anlatımlarının da bir anlamda Arapların kendi efsânevî kıssalarına veya kıssacıların hayalî anlatımlarına dayandığı söylenebilir.

Sonuç olarak, Kur'an'da başta ibret ve öğüt amaçlı olmak üzere çeşitli gayelere matuf bir şekilde kendilerinden ve yaşamlarının bazı kesitlerinden bahsedilen Âd, Semûd, İrem, Hz. İbrahim, Hz. Lokman, Belkîs ve Sebe'ye dair bazı kıssalar hakkında tefsirlerde nak-

⁴⁹ Fecr 89/7-8.

⁵⁰ Yaratılış 10/22-23.

⁵¹ İbn Kesir, *Tefsir*, c. XIV, s. 342.

⁵² İbn Kesir, *Tefsir*, c. XIV, s. 343.

⁵³ Mevdûdî, *Tefhîm*, c. VII, s. 116.

⁵⁴ Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, s. 1618.

ledilen isrâiliyyât türü anlatımların kaynağını tümüyle Ehl-i Kitab olarak göstermek, bize göre, çok da doğru gözükmemektedir. Bu topluluk ve şahıslar hakkındaki isrâilî anlatımların bir kısmı daha çok, onların uzun yıllar atalarından aktara geldikleri ve zaman zaman da kendi hayalî veya folklorik anlatımlarıyla zenginleştirdikleri kültürel/toplumsal hafızalarından süzülenlerdir, denilebilir. Dolayısıyla bu konularla ilgili haberlerin kaynağı olarak her zaman Ehl-i Kitab'ın veya metinlerinin referans gösterilmemesi gerektiği hükümüne varılabilir. Buna göre, isrâiliyyât kavramının tanımında, “Yahudi ve Hıristiyanlardan geçen rivayetler” şeklindeki vurguya ek olarak, bu rivayetlerin kaynağının bir kısmının Arapların kendi kültürel ve toplumsal hafızaları olduğunu da ifade etmek gerekmektedir. Buna dayalı olarak Kur'an kıssalarında yer alan şahıslar ve olaylar ile ilgili Arapların az da olsa birtakım bilgilere sahip olmaları, ilk müfessirlerin ilgili ayetleri açıklarken bunları tefsir sadedinde kullanmaya ve nakletmeye sevk ettiği belirtilebilir. Nitekim birçok isrâiliyyât haberlerinin ilk râvisinin çoğu mühtedi olmayan sahabe ve tâbiîn âlimleridir. Dolayısıyla, tefsirlerde bazı konular hakkında detaylı isrâiliyyât haberlerinin nakledilmesinin nedeni olarak, o konulara dair Müslümanların havsalarında erken dönemlerden beri bazı haberlerin yer alması gösterilebilir. Nitekim tefsirlerdeki isrâiliyyât'ın bir kısmının İslam öncesi Araplar ve İslâmî dönemde ilk muhataplar tarafından az çok bilindiğini ifade etmeye çalıştık. Buna göre isrâiliyyât: *Yahudi ve Hıristiyanlığa ait dini, tarihi ve folklorik haberler başta olmak üzere, Arapların toplumsal hafızalarında öteden beri yer eden hikâyeleri, anlatımları ve Ortadoğu'daki medeniyetlerin kültürleri ile ilgili nakilleri ihtiva eden bir terim şeklinde tanımlanabilir.*

Kaynakça

- Abbas, İhsan, *Şerhu dîvâni Lebîd b. Rebîa el-Âmirî*, et-Turâsu'l-Arabî, Kuveyt 1962
- Albayrak, İsmail, "Metinsel Diyalog: İslamiyat", *İslamiyat*, c.V, sayı 3, (2002), 109-122.
- Ali, Cevâd, *el-Mufasssal fî tarihi'l-Arab kable'l-İslam*, 1413/1993, c. I-X.
- Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 1989, I-XII.
- Aydemir, Abdullah, *Tefsirde İsrâiliyyât*, Beyan Yayınları, İstanbul [ts].
- Charlesworth, James H., "Eski Ahit'in Apokrif Kitapları", çev.: Muhammed Tarakçı, *UÛİFD*, c. XII, sayı 2, 2003, ss. 385-411.
- Dayf, Şevki, *Târihu'l edebi'l-Arabiyyi'l-asri'l-câhili*, Dâru'l-maarife, [ts].
- Derveze, Muhammed İzzet, "Havle'l-İsrâiliyyât fi kütübi't-tefsir", *Mecelletü'l-va'yi'l-İslâmî*, sayı 19, (Kuveyt: Receb 1386), ss. 38-42.
- _____, *et-Tefsiru'l-hadis*, çev.: Ahmet Çelen, Mehmet Çelen ve Ekrem Demir, Ekin Yayınları, İstanbul 1997, c. I-VII.
- _____, *Kur'an-ı Anlamada Usul*, çev.: Vahdettin İnce, Ekin Yayınları, İstanbul 2012.
- Ebû Şehbe, Muhammed b. Muhammed, *el-İsrâiliyyât ve'l mevdûât fi kütübi't-tefsir*, Mektebetü 's-sünne, Kahire [ts].
- Emin, Ahmet, *Fecru'l-islam*, Mektebetü'l-İskenderiyye, 1928/1347, c. I.
- Erdem, Sargon, "Amâlika", *DİA*, İstanbul 1988, c. I-XXXXIV, ss. 556-558.
- Fârisî, Emîr Alâuddîn Ali b. Balbân, *Sahihu İbn Hibbân bi tertibi İbn Balbân*, Müessesetü'r-risâle, Beyrut 1414/1993, c. I-XVIII.
- Goldziher, Ignaz, *Mezâhibu't-tefsiri'l-İslâmî*, çev.: Abdülhalim en-Neccar, Mektebetü Hâncî, Kâhire 1955.
- Harman, Ömer Faruk, "Lokman", *DİA*, Ankara 2003, c. I-XXXXIV, ss. 205-206.
- Hatipoğlu, İbrahim, "İsrâiliyyât", *DİA*, İstanbul 2001, c. I-XXXXIV, ss. 195-199.
- Hıdır, Özcan, *Yahudi Kültürü ve Hadisler*, İnsan Yayınları, İstanbul 2006.
- Himyerî, Ebû Muhammed Abdülmelik b. Hişam b. Eyyûb, *es-İretü'n-nebevi*, tahk.: Taha Abdurraûf Sa'd, Daru'l-Cil, Beyrut 1411.
- İbn Kesir, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer, *el-Bidaye ve'n-nihaye*, tahk.: Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türki, Daru Hicr, 1418/1997, c. I-XXI.
- İbn Kesir, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-azim*, tahk.: Mustafa es-Seyyid Muhammed, Müessesetü Kurtuba, Mektebetü evlâdi's-şeyh li't-türâs, [ts], c. I-XV.
- İsfehânî, Ebu'l-Ferec, *Kitâbu'l-eğâni*, Daru'l-kütübi'l-Mısri, Kahire 1369/1950, I-V.
- İslamoğlu, Mustafa, *Yahudileşme Temayülü*, Düşün Yayıncılık, İstanbul 2012.
- Kaya, Mesut, *Çağdaş Tefsirlerde İsrâiliyyât'a Yaklaşım ve Kitab-ı Mukaddes Bilgilerinin Kullanımı*, (Basılmamış Doktora Tezi), Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2013.
- Kazvîni, Ebû Abdullah Muhammed b. Yazîd, *Sünenü İbn Mâce*, tahk.: Muhammed Fuad Abdülbaki, Daru İhyai'l-kütübi'l-Arabiyye, [ts], c. I.
- Kırca, Celal, "Semûd", *DİA*, İstanbul 2009, c. I-XXXXIV, ss. 500-501.
- Kister, M.J., "İsrâiloğullarından Nakilde Bulunma Meselesi", çev.: Cemal Ağırman, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. V, sayı 1, ss. 125-153.
- Kurtûbî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekir, *el-Câmi' li Ahkâmî'l-Kur'an*; Müessesetü'r-risâle, Lübnan 1427/2006, c. I-XXIV.
- Kuzudişli, Ali, *Yahudi Kültürünün Hadislere Etkisi*, (Basılmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2004.
- Mâverdi, Ali b. Muhammed b. Habib, *en-Nüket ve'l-uyûn*, tahk.: Es-Seyyid b. Abdülmaksud b. Abdürrahim, Daru'l-kütübi'l-İlmi, Beyrut [ts], c. I-VI.
- Mevdûdî, Ebu'l-Alâ, *Tefhîmu'l-Kur'an*, çev.: Muhammed Han Kayanî, Yusuf Karaca, Nazife Şişman, İsmail Bosnalı, Ali Ünal, Hamdi Aktaş, İnsan Yayınları, İstanbul 1996, c. I-VII.

- Na'nâ, Remzi, *el-İsrâiliyyât ve eseruhâ fi kütübi't-tefsir*, Daru'l-kalem, Daru'z-zıya, Dımaşk 1490/1980.
- Ocak, Ahmet Yaşar, "İslam'ın Temel İnançları Etrafında Oluşan Mitolojik Kültür: İslam Mitolojisi", *Milel ve Nihal*, c. VI, sayı 1, (Nisan 2009), ss. 136-162
- Öztürk, Mustafa, *Tefsirin Hâlleri*, Ankara Okulu, Ankara 2013.
- Reşit Rıza, Muhammed, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-hakîm el-meşhûr bi-tefsiri'l-menâr*, Daru'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrut 2011, c. I-XII.
- Sicistânî, Ebû Davud Süleyman b. Eş'as, *Sünenü Ebî Dâvud*, Beytül-efkârî'd-düveliyye, [ts], c. I.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali, *Fethu'l-kadîr el-câmi' beyne fenniyyi'r-rivâye ve'd-dirâye min ilmi't-tefsîr*, Daru'l-marife, Beyrut 1428/2007, c. I.
- Şimşek, M. Sait ve Uzun, Tacettin, *Arapça-Türkçe Deyimler-Kalıplar-Atasözleri Sözlüğü*, Beyan Yayınları, İstanbul 1991.
- Şimşek, Sait, *Kur'an Kıssalarına Giriş*, Kalender Yayınları, Konya 2013.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *el-Câmiu'l-beyân an tevli ayi'l-Kur'ân*, tahk.: Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, Daru hicr, Kahire 1422/2001, c. I-XXVI.
- _____, *Tarihu'r-rusul ve'l-mulûk*, thk: Muhammed Ebu'l-Fadl, Daru'l-Meârif, Mısır [ts], c. I-V.
- Tez, Zeki, *Mitolojinin Kültürel Tarihi: Doğu ve İslam Mitolojisi*, Doruk Yayınları, İstanbul 2008.
- Tüccar, Zülfikar, "Nâbîga el-Câ'dî", *DİA*, İstanbul 2006, c. I-XXXXIV, ss. 260-261.
- Vloten, Van, *es-Siyâsetü'l-Arabîyye ve's-Şîa ve'l-İsrâiliyyât fi ahdi Benî Ümeyye*, çev.: Hasan İbrahim Hasan, Muhammed Zeki İbrahim, Mektebetü'n-nahdati'l-Mısır, Mısır 1993.
- Yiğit, İsmail, "Sebe", *DİA*, İstanbul 2009, c. I-XXXXIV, ss. 241-242.
- YüceTürk, Oryan Seyfi, "Belkîs", *DİA*, İstanbul 1992, c. I-XXXXIV, ss. 420-421.
- Zehebî, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*, Mektebetü vehb, Kahire 2000, c. I.
- _____, *el-İsrâiliyyât fi't-tefsir ve'l-hadis*, Mektebetü vehb, Kahire 1411/1990.

